

A 12. életév a fejlődéslélektan tükrében

SIPOS Szandra

Az új büntető törvénykönyvben meghatározottak alapján változás történt a büntetőjogi felelősségre vonás alsó korhatárát illetően. A szigorítás már a módosítás tervezési szakaszában is vihart kavart, mind a szakmai, mind a tudományos élet berkein belül. Jelen cikk nem kíván állást foglalni a korhatár leszállítását övező vitákban, inkább arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy mi várható el egy 12 éves gyerektől. Leíró jelleggel, pszichológiai szempontból összefoglalja mindazon fejlődéslélektani megállapításokat, amelyek szükségesnek nevezhetők a törvényi módosítással kapcsolatos álláspont kialakításához. Áttekinti a korai serdülőkor sajátosságait kognitív és személyiségpszichológiai szempontból, bemutatja a társas kapcsolatok alakulását, valamint szemügyre veszi az erkölcsi tudat és a viselkedés kialakulásáról alkotott elméleteket.

2013. július 1-jén hatályba lépett az új Btk., amely szerint már nem minden esetben zárja ki a büntethetőséget a jogi értelemben vett gyermekkor. A 16. § kimondja, hogy bíróság elé állítható az a 12. életévét betöltött természetes személy, aki emberölést, erős felindulásban elkövetett emberölést, testi sértést, valamint kifosztást követett el, amennyiben az elkövetéskor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással. A közvélemény mellett a szakembereket is megosztotta a szigorítás, habár már évekkel ezelőtt felmerült a korhatár leszállításának igénye a kiemelkedő tárgyi súlyú, valamint az élet elleni bűncselekmények tekintetében.¹

A statisztikák szerint² az elmúlt évtizedben többszörösére nőtt a gyermekkorúak által szándékosan elkövetett testi sértések száma, s az adatok alapján sokan úgy vélik, hogy időszerű és szükséges volt fiatalabb korra helyezni a felelősségvonnathatóság alsó határát. Mások viszont felháborodottan állítják, hogy a 12 éves gyermekek önálló döntéshozatali képessége éretlen, ezért indokolatlan, sőt a későbbi fejlődésre, jövőképre kifejezetten negatív következményeket vetít előre a szabadságtól való megfosztás büntetésének kilátásba helyezése.

A szigorítás nem csupán a laikusok, hanem a jogászok, kriminológusok körében is táplálta a gyermekek büntetőjogi felelőssége körül zajló vitát. Az alsó életkori határ megállapításának kérdése már régóta foglalkoztatja a jogalkotókat. Az egyik irányzat a társadalom és a bűnmegelőzés eredményességét helyezi előtérbe, amelyhez szükségesnek és indokoltnak látja az alsó korhatár leszállítását 12 évre. Mások arra hivatkoznak, hogy a korai serdülőkorban hatékonyabban működnek a nevelési eszközök, mint a későbbi életkorokban, ezért elengedhetetlen a beavatkozás. Az ellentábor viszont vitatja a büntetőjogi eszközök nevelési célzatának eredményességét, s inkább annak

1 Margitán–Vaskuti (2005)

2 Legfőbb Ügyészség (2012)

hátrányos következményeire hívja fel a figyelmet.³ Az utóbbival egybehangzóan vannak, akik a korhatár szigorítása helyett a gyermekvédelmi alapellátó rendszer megerősítésében látják a megoldást.⁴ Megjelentek olyan álláspontok is, amelyek megkérdőjelezzik egy általános, mindenkire érvényes korhatár megállapításának létjogosultságát. Az elgondolás szerint az elkövető fiatal egyedi sajátosságai alapján érdemes meghatározni jogellenes cselekményének következményeit.⁵ Számos érvt sorakoztattak fel pro és kontra az alsó korhatár módosításával kapcsolatban. Az átgondolt állásfoglaláshoz azonban elengedhetetlen alaposabban megvizsgálni a szóban forgó életkor fejlődépszichológiai sajátosságait.

Magyarországon a jelenleg hatályban lévő Btk. a büntetőjogi felelősség megállapítását a 12. életévüket betöltött elkövetők körében a belátási képesség meglétéhez köti. Utóbbi megállapítása elmeorvos szakértő bevonásával lehetséges. Németországban a büntethetőség megállapításakor irányadó a „társadalmi érettség” kérdése. A kifejezés három összetevőt takar: szellemi és erkölcsi érettség, valamint az önkontroll gyakorlására való képesség.⁶

Jelen tanulmány célja tehát a 12 éves kor elhelyezése a fejlődéslelektanban, s a német példát követve az életkori sajátosságok ismertetése különös tekintettel a kognitív, az erkölcsi és a viselkedésszabályozási képesség fejlődési aspektusaira.

A kamaszkor elhelyezése a fejlődéslelektanban

A büntethetőség korábbi – a legtöbb bűncselekményt illetően a jelenlegi – korhatára az elkövetés idején betöltött 14. életév. A fejlődéslelektan az említett életkort szinte vitathatatlanul a serdülőkorba helyezi. Az újonnan megállapított korhatár legalapvetőbb problematikája a fejlődési szakaszba való besorolás, hiszen a gyermekkor végén, kamaszkor elején helyezkedik el. A pubertás kezdetének időpontját a genetikai és a környezeti feltételek egymással kölcsönhatásban, együttesen határozzák meg. A környezeti hatások közül kiemelendők a családon belüli konfliktusok és a krónikus stressz, ezek ugyanis bizonyítottan hatással vannak a biológiai érés folyamatára.⁷

A legtöbb definíció azonban a serdülőkor kezdetét a 12. életévre helyezi.⁸ Pszichológiai értelemben a gyermekkor 12 éves korra lezárul, elkezdődik a serdülőkor, amelyet a jogi értelemben vett nagykorúság, azaz a 18 éves kor zár le. Általánosságban a serdülést az éréssel járó biológiai, hormonális változások beindulásával határozzák meg a fejlődépszichológusok. A testi fejlődés következtében megváltozik a testkép, s ezáltal az énkép is, amellyel párhuzamosan átalakul a gondolkodás, valamint az érzések, amelyek együttesen meghatározzák a társas kapcsolatokat. A változások tehát egyaránt megjelennek intra- és interperszonális szinten.

3 Margitán (2005)

4 Herczog–Gyurkó (2007)

5 Gyurkó (2008)

6 Margitán (2005)

7 Cole–Cole (2001a)

8 Kósa (2001)

Serdülőkori gondolkodás

A serdülőkori gondolkodás minősége tartalom- és helyzetfüggő. Eltérő szinten gondolkodnak tudományos eredményeken, erkölcsi kérdésekben, társas kapcsolataikról és önmagukról. Fontos kiemelni, hogy a tizenévesek gondolkodásában meghatározó a sérthetlenség illúziója. Hiába szereznek tudomást rémisztő, elrettentő példákról, akár a hírekből kapott szörnyűségekről, a kamaszok úgy érzik, hogy mindez velük nem történhet meg, mintha egy védőháló venné őket körül.⁹ Az említett gondolkodásbeli jellegzetesség részben magyarázza, hogy az egyének miért kockázatvállalóbbak ebben az életszakaszban. Gondolkodásukban megjelenik az ellentmondásmentes, logikus érvelés igénye. Elkezdnek hipotéziseket felállítani, s képessé válnak elvont fogalmakat használni mentális műveleteik során. A kognitív fejlődésről Piaget tett korszakalkotó megállapításokat,¹⁰ aki úgy vélte, hogy gondolkodási szintünk határozza meg erkölcsi vélekedéseinket is (ennek kifejtésére a későbbiekben kerül sor).

A serdülő személyiség

Mint minden komoly változás az ember életében, a régebbivel való szakítás egy új kezdet lehetőségét hordozza magában, ezért krízisként értelmezhető. Az átmeneti időszakokat általánosságban is bizonytalanság, instabilitás kíséri, s ez alól a serdülőkor sem képez kivételt. Jelen esetben a serdülő – hátrahagyva gyermekkorát – új életszakasz elébe néz. Erikson minden ilyen nagyobb váltást normatív krízisnek nevez, mivel bekövetkezésük a fejlődéssel együtt jár. Erikson úgy véli, hogy a serdülőkor fő feladata a valós identitás megtalálása.¹¹

Egy kamaszt egyre jobban foglalkoztat az a filozófiai kérdés, hogy ki is ő igazából. Megjelenik az önismeret igénye, de valójában még nem rendelkezik ezen ismeretekkel, nincs tisztában saját lehetőségeivel, képességeivel és korlátaival. Az önismeret megszerzéséhez vezető első lépés az identitás keresésének kezdete. Jellemzően az identitáskeresési időszak azzal kezdődik, hogy a serdülő szinte mindent elutasít, ami a tanártól, szülőtől vagy bármilyen tekintélytől származik. Sokkal fontosabbá válik a kortársak véleménye, hiszen elsősorban közējük akar már tartozni. A kortársai jobban meg tudják érteni aktuális problémáit, mint a felnőttek, akik gyakran leértékelik a kamasz gondjait, megfélelmezve arról, hogy egykor ők is hasonló nehézségekkel küzdöttek.

Ebben az időszakban a tizenéves szembefordul a tekintéllyel, s megkérdőjelezi az addig sérthetetlennek tűnő értékeket, nézeteket, szokásokat. Kisiskolás korban a legtöbb gyerek szinte kételkedés nélkül tiszteli az őt körülvevő tekintélyszemélyeket, s az ő tetszésüket, elismerésüket igyekszik kivívni. A tekintélyt megtestesítő személyektől származó információkat hitelesnek tekinti, azokat megkérdőjelezés nélkül elfogadja. Ebben az életkorban azonban, a gyermek nem a tartalom, hanem a forrás alapján ítél.

9 B. Kádár (1997)

10 Piaget (1970)

11 Erikson (1968)

Kamaszkorban a serdülő először szembefordul a legtöbb addig vallott nézettel, szokással, értékkel, szabállyal. A tiltakozások következtében gyakran kerül konfliktusba szüleivel, tanáraival. A nézeteltérések mellett megjelennek az önállósági törekvések is, amelyek szintén teret adnak a szülő és a gyermek közti konfliktusoknak. Az önállóság igénye 12-13 éves korban azt jelenti, hogy a kamasz több szabadságot, a felnőtteket megillető jogokat, önálló életet akar, maga akar határozni az őt érintő kérdésekben.¹²

Ezen időszakban a serdülőre jellemző az útkeresés, a változatos szerepek próbálgatása, az új szokások, nézetek megismerésére való nyitottság. Ezt az időszakot nevezi a fejlődéslelektan moratóriumnak. A serdülőkor végére optimális esetben az egyén ráel a számára megfelelő értékekre, kialakítja véleményét, érdeklődési körét, amely mellett el tud köteleződni.¹³ A moratórium állapotában – a gyermekkorhoz hasonlóan – nagy jelentőséggel bírnak a fiatal környezetében lévő modellek, amelyek valamely tulajdonosságuk, viselkedésük, státuszuk alapján vonzóak számára. Nem feltétlenül szükséges személyes kapcsolatban állni a választott modellel, amely származhat a médiából is, mint például a televízió által sugárzott műsorok szereplői.¹⁴ Véleményem szerint napjainkban kiemelkedő szerepet játszik az internet, különösképp a közösségi oldalak, amelyek manapság fő színterei az énbemutatásnak. Az említett keresgélési folyamat azonban nem törvényszerűen játszódik le minden serdülő esetében: sok gyerekben fel sem merül a változtatás lehetősége, s kérdőjel nélkül átveszi a szülei elképzeléseit (jellemzően a tekintélyelvű nevelést alkalmazó, szigorú szülők gyermekei), míg mások folyton keresgélnek, nem tudnak elköteleződni bizonyos értékek mellett. Rossz családi körülmények közt előfordul az is, hogy a fiatal ellenazonosul a szülővel, és felülbírálat nélkül mindennek az ellenkezőjét csinálja a későbbiekben is, anélkül hogy ebben a szembefordulásban valójában örömet lelné vagy általa megvalósítaná saját elképzeléseit.

A serdülők társas kapcsolatai

Kamaszkorban a baráti kapcsolatok szorosabbra fűződnek, az addig közömbösnek ítélt másik nem vonzóvá válik, a szülőktől viszont megjelenik a távolodás.¹⁵ A kisiskoláskorhoz képest újdonságként jelenik meg, hogy már nemcsak a közös tevékenységben való részvétel képez alapot a barátságához, hanem új szempontok is előtérbe kerülnek, mint az azonos értékrend, a hasonló szokások, attitűdök, jövőkép. Fokozódik a hűségre, intimitásra és hasonlóságra való igény.¹⁶ Amint már korábban említettem, a serdülők gyakran egyedül érzik magukat problémáikkal, és a társas támaszt már nem szüleiktől, hanem kortársaiktól várják, akik közel azonos gondokkal küzdenek. Érthető tehát a hasonlóság jelentősége, amely főként a biztonságérzetben, megértettségben játszik meghatározó szerepet. Amennyiben az egyén nem talál támogatottságra, elfogadásra közvetlen környezetében – ideértendő a családtagokkal, barátokkal, osztálytársakkal

12 Mérei-V. Binét (1970)

13 Marcia (1980)

14 Kósa (2004)

15 Cole-Cole (2001b)

16 Berndt-Keefe (1995)

kialakított kapcsolatok –, olyan csoportot fog keresni, ahol ezen szükségletei kielégülhetnek. Magányosságából fakadó választásai nem feltétlenül állnak összhangban értékrendjével, de az elfogadottság, valahová tartozás érzésének elérése érdekében azonosul az új csoport normáival.¹⁷ Az említett mechanizmus komoly rizikófaktort hordoz magában a deviáns viselkedés megjelenésének tekintetében, s részben magyarázatot kínál arra a jelenségre is, hogy egy pozitív értékrenddel rendelkező serdülő esetenként miért tanúsít a társadalom által normaszegőnek ítélt magatartást egy adott csoport tagjaként.

A kortársak szerepét vizsgálva Brown és munkatársai¹⁸ megállapították, hogy a serdülőkor elején a konformitás szintje nő, erőteljesebben érvényesül a csoport nyomása, majd a serdülőkor közepére ez a tendencia csökken. Fontos azonban kiemelni, hogy az antiszociális viselkedésre való hajlandóság alulmarad a társadalmilag elfogadott cselekedetek végrehajtásához mutatott hajlandósághoz képest. Utóbbi megállapítás viszont csak abban az esetben érvényesülhet, amennyiben a serdülő maga helytelennek tulajdonítja a tőle kívánt viselkedést. Amennyiben a társak által kívánt magatartást az egyén nem ítéli szociálisan elfogadhatatlannak, úgy a kortárs csoport nyomása jobban érvényesül. A helyes és helytelen magatartás, illetve az ezekről való vélekedés a moralitás problematikáját veti fel.

Erkölc

Pszichológiai szempontból az erkölcs az aktuális társadalmi normákkal való azonosulást jelenti. E definícióból egyenesen következik, hogy az erkölcsi gondolkodás és viselkedés egy tanulási folyamat eredménye.¹⁹ Elengedhetetlen tisztázni, hogy az erkölcs két elkülönítendő szempontból vizsgálható: egyfelől az erkölcsi tudat, másfelől pedig az erkölcsi viselkedés irányából. Ideális esetben e két komponens egyszerre van jelen, ám előfordul, hogy az erkölcsi tudatot nem követi az ennek megfelelő viselkedés. Bűnelkövetők esetében gyakran megállapítható, hogy rendelkeznek erkölcsi tudattal, tudják, hogy mi a helyes és helytelen, mégis normaszegő magatartást tanúsítanak.²⁰ Először tekintsük át az erkölcsi tudatra vonatkozó megközelítéseket, hiszen az erkölcsös viselkedés mögött nagy valószínűséggel megtalálható az erkölcsi tudat!

A fejlődéslelektan-kutatók szinte mind egyetértenek abban, hogy az erkölcsi gondolkodás több fejlődési szakaszon átívelő tanulási folyamat. Eltérő nézetekkel találkozhatunk abban a tekintetben, hogy különálló, egyetemes fejlődésnek tekinthető-e a társadalmi rendről való vélekedés, vagy pedig egyéb tényezők által meghatározott, s más területekkel kölcsönhatásban bontakozik ki. Piaget²¹ kognitív fejlődési elmélete szerint az erkölcs és a gondolkodás együtt fejlődik, meghatározott sorrendben. Az érési folyamatot Piaget a gondolkodásban bekövetkező változások mentén négy szakaszra

17 N. Kollár (2004)

18 Brown et al. (1986)

19 Ranschburg–Popper (1978)

20 Kósa (2001)

21 Piaget (1970)

osztotta. Elmélete szerint általában 12 éves kor körül éri el az egyén a gondolkodási képesség legmagasabb szintjét, a formális műveletek szakaszát. Az említett váltással az erkölcsi gondolkodásban is átrendeződnek a hangsúlyok: az interperszonális kérdésekről áttolódik az érdeklődés a társadalmi dilemmák felé. Korábban, a konkrét műveletek szakaszában a gyermek már felismerte a szabályok társas jelentőségét, megegyezően alapuló létrejöttét, s ez rugalmasságot hozott a szabályokhoz való merev ragaszkodásba. Piaget ezt autonóm erkölcsnek nevezte. Ugyanebben a szakaszban a gyermek átvált következményetikáról szándéketikára – ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a 7 és 12 éves kor közötti gyermekek tipikusan már nem az okozott eredmény alapján ítélik meg valakinek a felelősségét, hanem a szándék felől közelítve alkotnak véleményt. A gondolkodásban szintén nagy változás történik 9 éves kor körül: a decentráls jelensége, amelyet tekinthetünk a formális gondolkodás előfutárának. A korábbi egy szempontú gondolkodást módosítja az a felismerés, hogy egyszerre több érvényes nézőpont létezhet egymás mellett, így más aspektusból, más szemszögéből nézve is érdemes megvizsgálni a dolgokat.²²

12 éves kortól a gondolkodás eléri a formális művelet szintjére, amikor az egyén már képessé válik absztrakciókkal, hipotézisekkel manipulálni, egyszerre több szempontot figyelembe véve. Piaget elméletét több kritika érte, az egyik legfigyelemreméltóbb a szabályok és az erkölcs közti különbségről tett megállapítás, amelyet a gyerekek már 7 éves korban képesek felismerni. A gyermekek többsége rossznak tartja a verekedést, lopást, hazugságot, függetlenül attól, hogy ezeket tiltja e valamilyen szabály vagy sem.²³

Egy másik elképzelés szerint a formális műveleti gondolkodás bizonyos mértéke szükséges, de nem elégséges feltétele az erkölcsi fejlődésnek. Lawrence Kohlberg²⁴ elképzelése szerint az erkölcsi gondolkodás önmagában fejlődik, és iskoláskorban kezdődik el. Vizsgálatai során erkölcsi dilemmákat mutatott be gyerekeknek, valamint serdülőknél, és érveléseik alapján a gondolkodás három szintjét különítette el, s azokon belül is két-két orientációt. Kohlberg az első szintet prekonvencionális szakasznak nevezte el, mivel ezen a szinten a gyerekek még nem látják a konvenciók társas szerepét. Ezen a szinten az első szakaszban a szabályok betartását a büntetés elkerülése motiválja. Az egocentrikus nézőpont dominál. A második szinten található az instrumentális erkölcsiség, vagyis az erkölcsös viselkedés eszköz jellegű. Az egyéni érdekek, szükségletek szempontjából kedvezőbb következményekkel jár a szabálykövetés, de a társak érdekei még nem játszanak szerepet a gondolkodásban. Egyes kutatások szerint a fiatalok – tehát serdülő – bűnelkövetők érvei ebbe a szakaszba sorolhatók.²⁵ A társas megegyezés előtti szintet követi a konvencionális szint, amikor a saját szempontok mellett már a másik nézetei is figyelmet kapnak. E szint első szakasza az ún. „jógyerek-orientáció”, amikor azért válik fontossá a társas normák követése, hogy az egyén a számára jelentőséggel bíró személyek helytelenítését elkerülje, illetve az ő elvárásainak megfeleljen. A konvencionális szinten maradván a második szakasz a „törvény

22 V. Binét (1985)

23 Kováts (2004)

24 Kohlberg (1976)

25 Gregg et al. (1994)

és rend” nevet viseli, hiszen ekkor válik hangsúlyossá a csoport, amelyben az egyén él, s felismeri, hogy normák nélkül nem működik az együttélés. Ez a fajta gondolkodásmód jellemzően a serdülőkorban jelenik meg, és egészen a húszas évek közepéig tart. A posztkonvencionális szint már túlmutat a társadalmi konvenciókon, a többség által elfogadott normák mellett egyéb értékek is irányadóvá válnak.

Kelman²⁶ a szocializáció szerepét hangsúlyozta az erkölcs kialakulásában. A környezet, különösképp az egyén számára fontos személyek, vonzó modellek által közvetített értékeket, normákat, viselkedési szabályokat fokozatosan sajátítjuk el. Pontosabban a kívánt viselkedés már egészen korán megvalósul, a mögöttes tudattartalom azonban szakaszosan, minőségileg változik. Eleinte passzív behódolásról beszélhetünk, amikor a szabályok betartásának mozgatórugója a büntetés elkerülése vagy valamilyen jutalom megszerzése. A viselkedést tehát a behódolás jellemzi, mögötte nem húzódik meg a szabály szükségességének elismerése, megértése. Ebben az időszakban jutalmazó/büntető személy hiányában a viselkedés csekély valószínűséggel marad fenn. A későbbiekben a gyermek vagy serdülő elkezd egy számára vonzó modellt utánozni, és azonosul az ő attitűdjeivel, vélekedéseivel, szokásaival. Ezen a szinten a modell személye a meghatározó a saját értékrend helyett. Ebből adódóan ezen a szinten még nem jelentkezik lelkiismeret-furdalás, amennyiben nem a mástól átvett értékeknek megfelelően cselekszik. A szabályok, meggyőződések belsővé tétele egy magasabb szintet képvisel. A szilárd értékrenddel ellentétes cselekedet vagy mulasztás következtében büntudat gyötri az egyént.

Nagyjából 9-10 éves korra tehető az a képesség, hogy a tekintélyszemély jelenléte nélkül is szabálykövető magatartást tanúsítson a gyermek.²⁷ A gyermeklélektan úgy véli, hogy ebben az életkorban jut el a gyermek arra a szintre, hogy interiorizálja a környezete által közvetített értékrendszert, így az saját meggyőződésévé válik. A szabályok megszegését kellemetlen, kínos érzés követi. A normakövető magatartásban minőségi változás jön létre, mivel már nem az utasításból eredő kötelességtudat vezérli a viselkedést, a lelkiismeret-furdalás elkerülése válik elsődleges mozgatórugóvá.²⁸

Más elképzelések az erkölcsi fejlődést az énefejlődésbe ágyazva képzelik el. Megjegyzendő, hogy az énszociológiai megközelítésben Loevinger²⁹ az ének tapasztalatokat szintetizáló és integráló funkciót tulajdonít. Az én fejlődését e két működésmód egymásra épülő szakaszain keresztül írja le. Amennyiben valamely énfunkció a környezeti elvárásoknak nem tud megfelelni, úgy további változás válik szükségessé, s így lép át az *én* egy következő, magasabb rendű fejlődési stádiumba. Amint láthattuk, a változás részben környezeti feltételhez kötött, nem szükségszerűen, az éréssel együtt járó minőségbeli váltás. Ebből fakadóan nem mindenki jut el az énefejlődés legmagasabb szintjére, s könnyen elképzelhető, hogy valaki viszonylag alacsony szinten megreked. Loevinger tíz szakaszra osztotta az énefejlődést, s azon belül a negyedikől a hetedikig tartó szintek felelősek a moralitásért. A negyedik, az úgynevezett „énevédő” szakaszig

26 Kelman (1961)

27 Ranschburg-Popper (1978)

28 V. Binét (1985)

29 Loevinger (1966); (1976)

az egyén – többnyire a gyermek – cselekedeteit az impulzivitás jellemzi, kifejezi önálló akarát, nem foglalkozik viselkedésének következményeivel, csak a jelenre összpontosít. A másokhoz fűződő kapcsolatai érdekezéreltek, a társakat saját haszonszerzése, érdekei szempontjából ítéli meg. A külvilág azonban igyekszik – büntetések útján – korlátok közé szorítani az impulzív megnyilvánulásokat, és ezzel kezdetét veszi az ösztönkésztetések kontrollja, amelyet Loevinger „érvédő” szakaszként ismertet.

A helyes magatartás irányítúje a büntetés elkerülésére való törekvés. Az egyén akkor jut a következő, konformista szintre, amikor felerősödik benne a közösséghez való tartozás igénye, felismeri a valahova tartozás szükségességét saját elégedettsége érdekében. Az együttélés szabályainak betartása a közösséghez tartozás feltétele. A társas normák megszegése kiközösítést von maga után, amely önmagában büntető értékű. Loevinger szerint a további fejlődést az a felismerés motiválja, miszerint nem lehet mindig, minden körülmények közt és mindenkinek megfelelni, hisz nincs minden tekintetben tökéletes ember. Következményképp a szabályok közt is szelektálni kell, illetve bizonyos élethelyzetekben indokoltá válhat egyes szabályok megszegése. Ezzel megjelenik a szabályok rugalmasabb kezelése és a kivételek felismerése. Az egyént alapvetően még mindig a konformitás vezérli, de már megjelennek a következő szint elemei is, innen az elnevezése ezen átmeneti szakasznak: lelkiismeretes-konformista.

Az erkölcsi fejlődés utolsó szintjén váltja fel a mások előtti szégyenérzetet a bűntudat. A korábbi elképzelésekhez hasonlóan az említett negatív érzés megjelenése mutatja Loevingernél is, hogy a kezdeti külső normák a viselkedés belső szabályzóivá váltak. A lelkiismeretes szinten a szabályok önálló felülvizsgálata történik, amely során az egyén eldönti, hogy egy szabály milyen mértékben felel meg saját értékrendjének. A normákat önmagának, és nem valamilyen csoportnak történő megfelelés érdekében követi. A lelkiismeretes szintre jutáshoz arra a szemléletmódra van szükség, hogy a történések több aspektusból is vizsgálhatók, s több nézőpont is érvényesülhet egyszerre.³⁰ Loevinger ugyan nem kötötte életkorokhoz az énefejlődést, de megállapítható, hogy a lelkiismereti szakaszba lépéshez szükséges a decentralálás és a formális gondolkodásra való legalább részbeni képesség.

Az elvont gondolkodás megjelenése, több szempont egyidejű mérlegelése a gyermekkor végére, a korai serdülőkorra tehető. Társadalmunkban a szocializáció elsődleges szintere általában a család, másodlagosan az óvoda és az iskola, s ezek résztvevői képviselik az egyén számára a biztonságot nyújtó közösséget, amelyhez a gyermek tartozni vágyik, s vágya kielégítése érdekében bizonyos szabályokat kell követnie. Látható, hogy Loevinger az ént teszi felelőssé az erkölcs kialakulásában, a szabályok interiorizálásában és az impulzusok kontrolljában, azonban nem mutatkozik egyenes összefüggés az énefejlődés és a viselkedés között. A szabálykövető magatartás már a negyedik szinten megvalósul, a pszichológiai háttérdinamika viszont szintről szintre haladva változik.³¹ A serdülőkor kezdetére az egyén már elsajátította a környezet által

30 Loevinger (1966); (1976)

31 Carver–Scheier (1995a)

közvetített értékrendet.³² A kérdés tehát nem csupán az, hogy mentálisan mire képes, mit tud vagy nem tud, illetve mi motivál egy 12 éves serdülőt, hanem hogy elvárható-e tőle viselkedésének szabályozása.

Önkontroll

Az erkölcsi tudat fejlődésének áttekintése után térjünk át az erkölcsös viselkedés tanulmányozására! A morális magatartás két kritérium mentén ismerhető fel: az egyik a kísértésnek való ellenállás képessége, a másik pedig a kísértésbe esést követő lelkiismeret-furdalás megjelenése. Amennyiben a csábításnak való ellenállásra és a tekintélyszemély jelenléte nélküli szabálykövető magatartásra a gyermek 10 éves koráig nem válik képessé, az jelentősen csökkenti a felnőttkori erkölcsös viselkedés kialakulásának valószínűségét.³³ Tekintsük át, hogy az erkölcsi tudaton kívül milyen lelki mechanizmusok vesznek részt a viselkedés szabályozásában!

Freud elképzelése szerint a személyiség három részből tevődik össze: a *felettes én*, az *én* és az *ösztonén*, s ezek összjátéka határozza meg a viselkedést. Az ösztonén személyiségünk legősibb és legprimitívebb része, az egyetlen, amely születésünktől fogva adott. Működését az örömeelv vezérli, amely szerint minden szükségletnek, váagnak azonnal ki kell elégülnie, ellenkező esetben kellemetlen érzés keletkezik az egyénben. Az ösztonén azonban nem számol a realitásból származó elvárásokkal, szabályokkal, körülményekkel és következményekkel, sem az elérendő célhoz vezető eszközökkel, a kielégülés módjával. A vágyak kielégülése mellett az örömeelv azt is jelenti, hogy minden negatív érzést, amely az öröm akadályában áll vagy azt veszélyezteti, azonnal el kell háritani. A lehetőségek racionális mérlegelése a személyiség egy másik részének, az énnak a feladata. Ez a pszichés funkció a fejlődés során az ösztonénből alakul ki, azzal a céllal, hogy a realitás követelményeit figyelembe véve eleget tudjon tenni az ösztonén követeléseinek. Működése a realitás elve alapján működik, képviseli az emberi viselkedés racionális aspektusát. Számba veszi a következményeket, korlátokat, felmerülő veszélyeket és kockázatokat, ezek tükrében megvizsgálja az egyes vágyteljesítő viselkedési alternatívákat, azok közül kiválasztja a legmegfelelebbet, vagy esetlegesen elhalasztja, késlelteti megvalósulását. Az én feladata tehát az ösztonéktetetések kordában tartása, késleltetése, hogy azok a külvilág elvárásainak megfelelő módon és időben megvalósulhassanak.

Az én azonban nem foglalkozik erkölcsi kérdésekkel. Amennyiben egy cselekedet az örömelevet szolgálja, és a külső körülmények lehetővé teszik megvalósulását, az én engedélyezi azt, függetlenül a magatartás társadalmi megítélésétől. Utóbbi kérdésekért a személyiség harmadik része, a felettés én felel. A személyiség ezen része – szintén a későbbiek során – az említett két funkció közül utoljára alakul ki. Elsősorban a szocializáció játszik főszerepet fejlődésében. A kisgyerek lassan megtanulja, hogy szülei vagy más fontos személyek szeretetének elnyerése érdekében el kell fogadnia mindazt, amit

32 Kósa (2001)

33 Ranschburg–Popper (1978)

szülei helyesnek gondolnak, ellenkező esetben a visszautasítás fájdalommal kell megküzdenie. A környezet által belsővé tett értékeket nevezzük introjekciónak. A felettes én tehát a helyes és helytelen közt tesz különbséget, magában foglalja a szülők vagy más tekintélyszemélyek által képviselt normákat. Arra törekszik, hogy ezeknek megfeleljen. Az ösztönén azon törekvéseit, amelyek nem felelnek meg ezen értékeknek, s mások rosszsallását váltanák ki, nem csupán elhalasztja, hanem teljes mértékben gátat szab nekik.³⁴ A felettes én újabb feladatokat ró az énrre, hiszen ez a rész hajtja végre a felettes én utasításait, figyelembe véve a realitás nyújtotta lehetőségeket és korlátokat. Freud fejlődésre vonatkozó elmélete szerint a gyermek kisiskolás korában az ösztönkésztetései átmenetileg lecsillapodnak, háttérbe szorulnak, s ezt latencia-időszaknak nevezi. Ez a nyugalmasnak tekinthető időszak lehetőséget biztosít a felettes én megszilárdulására, amely nagyjából 9-10 éves korra tehető.

Kamaszkorban, a hormonális hatások révén az ösztönkésztetések azonban újból erőre kapnak, amelynek következtében felerősödhetnek többek közt az agresszív késztetések. Részben ezért is olyan viharos a korai serdülőkor. Ezt a szakaszt jellemzi a nemi szereppel való azonosulás, valamint fellazulnak az énhatárok, meggyengül az énszerkezet.³⁵ Megállapítható, hogy az imént bemutatott személyiségpszichológiai elméletek a személyiség más-más részeit teszik felelőssé a viselkedésszabályozás kialakulásában. Loevinger szerint az én bizonyos fejlettségi szintje szükséges a morális viselkedés létrejöttéhez, míg Freud elképzelése szerint az én amorális, és a felettes én tesz különbséget jó és rossz között. Mindkét nézet egyetért azonban abban, hogy a szocializáció során alakulnak ki a moralitásért felelős működések. Mindezek alapján felmerül a dilemma: mennyiben várható el az egyéntől, hogy a társadalmi normáknak megfelelően viselkedjen, ha az otthoni normák azokkal ellentétesek?³⁶

Összegzés, kitekintés

Az eddigiekben tárgyalt elméletek és megállapítások alapján megalapozottan feltételezhető, hogy a legtöbb 12 éves gyermek már képes a szabályoknak megfelelően viselkedni, különbséget tenni a szabályok és az erkölcsi kérdések között, s viselkedését a normákhoz igazítani. Megállapítást nyert az is, hogy ezek a mechanizmusok általában már jóval 12 éves kor előtt kialakulnak, ezért nem feltételezhető lényeges különbség a 12 és a 14 éves serdülők között a tárgyalt területek vonatkozásában. Lényeges ugyanakkor kiemelni, hogy a cselekedetek következményeinek belátására vonatkozó képesség sokkal inkább köthető más lélektani funkciók meglétéhez, mint előre meghatározott életkori küszöbhez. Felvetődik azonban a kérdés, hogy a büntetőjogi szankciórendszer eszközei eltérő hatást gyakorolnak-e a 12 és a 14 éves serdülők pszichés fejlődésére.

Fontos kiemelni, hogy az áttekintett elméletek a tipikus fejlődési környezeti hatásokra alapoznak, az átlagostól jelentősen eltérő szociokulturális környezeti hatásokra

34 Carver–Scheier (1995b)

35 B. Kádár (1997)

36 Margitán (2005)

és azok következményeire viszont nem terjednek ki. A deviáns viselkedés háttérében álló intra- és interperszonális folyamatok ismertetése jelen esetben nem tartozott a célkitűzések közé.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk napjaink információs korának mindent átható környezeti hatását sem. A 20. században felnövekvő gyermek a tudását, gondolkodását meghatározó elemeket főként tapasztalati úton szerezte meg, amelyeket a felnőtt vagy kortárs csoport szabályozott, lehetőség szerint életkorához igazított. Az internet széles körű elterjedése új kapukat nyitott meg a felhasználók számára, tekintet nélkül azok életkorára. Az információk kontrollálatlan áradata, a közösségi oldalak elterjedése, az emberi kapcsolatokat meghatározó kommunikáció megváltozása szükségszerűen kihat a felnövekvő generáció pszichés fejlődésére. A korábbi elképzelésekhez képest újabb életszakaszokat azonosít a fejlődéslélektan, s ezáltal újabb fogalmak kerülnek a fókuszba, mint például a „kibontakozó felnőttkor”.³⁷ Utóbbi megállapítás értelemszerűen felveti a kérdést, hogy a klasszikus fejlődéslélektani megállapítások mennyiben érvényesek a 2000 után születettekre.

IRODALOMJEGYZÉK

- Arnett, Jeffrey Jensen (2001). Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence to midlife. In *Journal of Adult Development*, Vol. 8. No. 2. 133–143. pp. Vol. 8.
- B. Kádár Judit (1997): Oldás és kötés: a korai serdülőkor folyamati és helyszínei. In Bernáth László – Solymosi Katalin (szerk.): *Fejlődéslélektani olvasókönyv*. Budapest, Tertia Kiadó.
- Berndt, Thomas J. – Keefe, Keunho (1995): Friend’s influence on adolescent’s adjustment in school. In: *Child Development*, Vol. 66. No. 5. 1312–1329.
- Brown, B. Bradford – Clasen, Donna R. – Eicher, Sue. A. (1986): Perceptions of peer pressure, peer conformity dispositions, and self-reported behavior among adolescents. In: *Developmental Psychology*, Vol. 22. No. 4. 521–530.
- Carver, Charles – Scheier, Michael (1995a): Énpszichológia. In: *Személyiségpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Carver, Charles – Scheier, Michael (1995b): A személyiség szerkezete és működése pszichoanalitikus nézőpontból. In: *Személyiségpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Cole, Michael – Cole, Sheila (2001a): A serdülőkori fejlődés biológiai és szociális alapjai. In: *Fejlődéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Cole, Michael – Cole, Sheila (2001b): A serdülőkor pszichológiai fejleményei. In: *Fejlődéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Erikson, Erik H. (1968): *Identity: Youth and Crisis*. New York, W. W. Norton Company.
- Gregg, Virginia – Gibbs, John C. – Basinger, Karen S. (1994): Patterns of developmental delay in moral judgment by male and female delinquents. In: *Merrill-Palmer Quarterly*, Vol. 40. No. 4. 538–553.
- Gyurkó Szilvia (2008): A büntethetőség alsó korhatára, valamint a gyermek- és fiatalkorú elkövetőkkel szemben alkalmazott jogkövetkezmények körüli dilemmák. In: *Kriminológiai tanulmányok*, 45. kötet, 73–92.
- Herczog Mária – Gyurkó Szilvia (2007): Ártatlanságra ítelve – a gyermekkorú elkövetők az igazságszolgáltatás és a gyermekvédelem határán. In: *Kriminológiai tanulmányok*, 44. kötet, 134–153.

---

37 Arnett (2001)

- Kelman, Herbert C. (1974): Further thoughts on the processes of compliance, identification, and internalization. In Tedeschi, James T. (ed.): *Social power and political influence*. Forrás: www.google.hu/books?hl=hu&lr=&id=Pi8hXpveYzQC&oi=fnd&pg=PA125&dq=kelman+moral+development&ots=nzO2ZjyGq5&sig=N3-jpy5-rodOUtnqvyFdiYper4&redir_esc=y#v=onepage&q=kelman%20moral%20development (2013. 10. 28.)
- Kováts Daniella (2004): Az erkölcsi fejlődés. In Csondorné dr. Schüller Gabriella (szerk.): *Pszichológiai alapismeretek*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Kósa Éva (2001): A szociális fejlődés alapkérdései. In Oláh Attila – Bugán Antal (szerk.): *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Kósa Éva (2004): A média szocializációs hatásai. In N. Kollár Katalin – Szabó Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Marcia, James E. (1980): Identity in adolescence. In Adelson, J. (ed.): *Handbook of adolescent psychology*. Forrás: http://egitim.baskent.edu.tr/duyuruek/ip_chalid/marcia_idendity.pdf (2013. 10. 30.)
- Margitán Éva (2005): A kiskorú jogi felelőssége. In: *Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban*. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Margitán Éva – Vaskuti András (2005): Új megoldások a kiskorúak büntetőjogában. In: *Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban*. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes (1970): *Gyermeklelektan*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- N. Kollár Katalin (2004): Az identitás alakulása: mi dől el serdülőkorban? In N. Kollár Katalin – Szabó Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Piaget, Jean (1970): *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Ranschburg Jenő – Popper Péter (1978): *Személyiségünk titkai*. Budapest, RTV–Minerva Kiadó.
- Tájékoztató a gyermekkorúak és fiatalkorúak bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről.* (2012) Forrás: www.mklu.hu/repository/mkudok7746.pdf (2013. 10. 30.)
- V. Binét Ágnes (1985): Személyiség fejlődés a kisiskoláskortól a serdülésig. In Bernáth László – Solymosi Katalin (szerk.): *Fejlesztéslelektani olvasókönyv*. Budapest, Tertia Kiadó.
- Vida Katalin (2011): *A kezdődő felnőttkor és a kapunyitási pánik*. Szakdolgozat. Budapest, ELTE PPK.

SUMMARY

Age 12 in Developmental Psychology

SIPOS Szandra

The new Penal Code//Criminal Code has brought a change concerning the age limit of young offenders. The lowering of the age limit when the offenders can be called to brewed a storm long before the code was completed, even at the time of planning, both among professionals and scientific experts of the field. This present study does not want to take a stand whether the lowering the age limit is an essential or undesired change. In inquiry of what can be expected of a 12-year-old child this descriptive study tries to sum up all those developmental psychological statements and findings that can prove to be helpful in adopting a policy concerning the legal modification. The author would like to review the nature of early adolescence from the point of view of personality psychology and cognitive psychology, describing the development of social relations as well as introducing the theories of moral consciousness and the evolution//development//formation of behaviour.